

Ю. О. УЛЬЯНЧЕНКО

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ НА КЛАСТЕРНИХ ЗАСАДАХ

Досліджено передумови виникнення кластерних підходів у соціально-економічному розвитку регіонів. Запропоновано використання комбінованої моделі соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням вітчизняної специфіки на основі комплексного та системного підходів.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, кластер, кластерний підхід, кластерна політика.

The preconditions of appearance of the cluster approaches in the regions' social and economic development have been investigated in the article. The use of the combined model of the regions' social and economic development with regard for the home specific features on the basis of the complex and systemic approaches has been offered.

Key words: social and economic development, cluster, cluster approach, cluster policy.

Останніми роками все більшу увагу наукової громадськості привертає державна політика і практика створення кластерів. Розуміння кластерної філософії у світовому співтоваристві швидко зростає, а самі кластери стають ключовими компонентами національних і регіональних планів соціально-економічного розвитку. Це один з ефективних методів динамічного розвитку конкурентноспроможної соціально-орієнтованої економіки на основі державно-приватного партнерства з широким використанням потенціалу регіону.

Незважаючи на те, що термін “кластер” усе частіше використовується в державному управлінні розвитку регіонів та економіки в цілому, в науковій літературі його однозначну і чутку дефініцію так і не вироблено. У цьому зв'язку дослідження зарубіжного та вітчизняного теоретичного досвіду регіонального соціально-економічного зростання та розвитку на сьогодні дуже актуально.

Безсумнівний вплив на появу і розвиток різних кластерних теорій зробили наукові доробки багатьох дослідників у різних галузях науки. Окремі аспекти феномену кластеру досліджувалися протягом останніх двохсот років в економічній теорії, економічній географії, регіональній економіці, теорії агломерації і полюсів зростання, соціології, а також в інших сферах соціально-економічного розвитку. Більшість цих досліджень була пов'язана з окремими елементами кластерів або кластерами певного виду, деякі з цих досліджень втрачають актуальність у сучасному світі, деякі залишаються актуальними. Тому теорії формування кластерів можна розглядати в якості системного інтегратора найважливіших елементів загальної теорії економіки та державного управління соціально-економічним розвитком, генетичне коріння якої можна знайти в роботах зарубіжних і вітчизняних учених.

У західній економічній науці розроблено не тільки динамічні, а й просторові чи регіональні теорії та моделі соціально-економічного зростання. Усі вони увібрали в себе базові поняття і положення класичних, неокейнсіанських, інституційних теорій, моделей економічного зростання, міжгалузевої моделі, а також теорії розміщення виробництва, центральних місць, дифузії нововведень, просторової організації господарської діяльності і концепції нових форм територіальної організації виробництва, соціального капіталу тощо.

На наш погляд, теоретичні передумови виникнення і формування кластерних теорій можна умовно розділити на два етапи. Так, на першому етапі істотну роль відіграли такі вчені, як А. Сміт, Д. Рікардо, І. Г. фон Тюнен, В. Лаундхардт, А. Маршалл, М. Вебер, В. Крісталлер, Т. Паландер, А. Льош, У. Айзард, Х. Зіберт, Р. Солоу, Дж. Мід, А. Льюїс, Р. Холл, Ч. Джонс, Г. Мюрдаль, Ф. Перроу, Ж.-Р. Будвіль, П. Потье, Х. Ласуєн, Х. Річардсон, П. Бурдьє. На цьому етапі, на нашу думку, велика увага приділялася дослідженню факторів, що пояснює агломерацію різних секторів економіки в певних галузях, дослідженню взаємозв'язків між географічною агломерацією і економією від масштабу, спеціалізації різних територій на різних видах та етапах виробничої діяльності.

Початком другого етапу формування кластерних теорій можна вважати 1970 – 1980-ті рр. Зародження і розвиток нових теорій соціально-економічного розвитку на кластерних засадах у першу чергу пов'язано з осмисленням ролі людського потенціалу як фактора зростання в умовах недосконалої конкуренції. При цьому в їх основі лежать усі ті ж неокласичні теорії, теорії кумулятивного зростання і інші, які були істотно доповнені положеннями інституціональної теорії.

На цих засадах починають з'являтися нові та вдосконалюватися вже існуючі теорії територіального розвитку, які потім трансформуються в так звані теорії кластерного розвитку. Серед дослідників у формалізації теорії кластерів слід виділити Дж. Бакаттіні, Дж. Харріса, А. Преда, П. Кругмана, М. Потера, М. Енрайта, Р. Коуза.

Також потребує належної уваги дещо своєрідний і “унікальний” вітчизняний досвід формування

прообразів кластерів. Починаючи з середини 1920-х рр., індустріалізація бувшого Радянського Союзу (а Україна була однією з найважливіших його складових) відбувалася на кластерних принципах. Якщо подивитися на теорію економічного районування сучасним поглядом, то побачимо деякі кластерні підходи, а саме кооперацію, спеціалізацію та концентрацію, які в теперішній час є орієнтиром соціально-економічного розвитку.

Серед учених радянської епохи необхідно виділити Н. Баранського, М. Колосовського, І. Александрова, М. Бандмана, Ф. Заставного, Є. Лібермана, М. Шаригіна, Н. Федорцова та ін.

Серед українських учених, у роботах яких висвітлюються проблеми організації та управління кластерами, визначення ефективності діяльності кластерів та їх вплив на зростання внутрішнього регіонального продукту, внутрішнього валового продукту і економічний розвиток країни в цілому варто виділити праці М. Войнаренка, В. Гейця, С. Соколенка, В. Федоренка та інших [8; 9; 11].

Метою статті є узагальнення теоретико-методологічних засад виникнення кластерних підходів у соціально-економічному розвитку регіонів.

Початок формування теоретичних концепцій розміщення господарства зазвичай пов'язують з виходом у світ у 1826 р. книги німецького вченого, відданого послідовника А. Сміта в політичній теорії Йогана Генріха фон Тюнена "Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економії" [10]. Цю фундаментальну працю було присвячено виявленню загальних закономірностей розміщення сільськогосподарського виробництва. Так, І. Тюнен, дослідивши вплив чинника простору на витрати і прибуток сільськогосподарських підприємств, довів, що таким чином просторовий фактор дуже суттєво впливає на спеціалізацію підприємств. У результаті І. Тюнен довів, що оптимальна схема розміщення сільськогосподарського виробництва – це система концентричних кіл навколо центрального міста, які поділяють зони розміщення різних видів сільськогосподарської діяльності.

А. Сміт при дослідженні міжнародного територіального поділу праці на основі торгівлі відзначив факт різнопланового руху праці і капіталу, що стало основою його теорії абсолютних переваг, якими володіє та чи інша країна для виробництва якого-небудь товару. Д. Рікардо доповнив цю теорію порівняльними перевагами, стверджуючи, що саме вони, а не абсолютні переваги є головними при спеціалізації країн у міжнародному територіальному поділі праці. Він довів, що навіть країни, що мають більш високі виробничі витрати по всіх товарах, можуть виграти від спеціалізації та обміну завдяки "трі на різниці витрат".

Завдання знаходження точки оптимального розміщення окремого промислового підприємства вирішена в теорії регіонального штандорту німецького вченого В. Лаунхардта, який розробив метод вагового (локаційного) трикутника. Вирішальним фактором розміщення виробництва у В. Лаунхардта, так само як і в І. Тюнена, є транспортні витрати.

Найбільш істотний внесок, що зробив згодом вирішальний вплив на розвиток кластерів, було зроблено наприкінці XIX ст. А. Маршаллом, який, ґрунтуючись також на положеннях А. Сміта про переваги спеціалізації, включив у свою роботу "Принципи економічної науки" главу про "Концентрацію спеціалізованих виробництв в окремих районах". А. Маршалл зауважив, що в деяких галузях промисловості групи малих і середніх підприємств за умови концентрації в одному районі країни і спеціалізації на одній певній стадії єдиного виробничого процесу будуть не менш ефективними, ніж великі підприємства [5, с. 347–359]. Такі скупчення підприємств, які розвивалися в кінці XIX ст. в Англії, А. Маршалл назвав "індустріальними районами". Таким чином, альтернативою розвитку великих вертикально-інтегрованих підприємств, що використовують внутрішню економію на масштабах виробництва, є концентрація в одному місці малих і середніх підприємств, які за рахунок "зовнішньої економії на масштабах виробництва" стають не менш конкурентноспроможними, ніж великі компанії [Там же]. Головне досягнення А. Маршалла, на наш погляд, полягає в тому, що автору вдалося побачити синергетичний ефект близько розташованих підприємств, що досягається за рахунок таких чинників, як безперешкодний доступ до постачальників, обмін знаннями та досвідом, інноваціями між підприємствами, а також наявністю кваліфікованих трудових кадрів, що володіють специфічними знаннями в тій чи іншій галузі.

Слід відзначити теорію промислових штандорт німецького вченого А. Вебера [1]. На підставі аналізу чинника розміщення одиничного промислового підприємства він висловив ідею необхідності розробки "загальної теорії розміщення підприємств промисловості". Прийнято вважати, що висунута в 1909 р. теорія А. Вебера була першою логічно послідовною і цілісною теорією розміщення промисловості. Проте М. Вебер не вирішує питання, чому виникає така економія, припускаючи, що вона є просто зовнішньою характеристикою економії за рахунок зростання масштабу виробництва.

Перша теорія про розміщення системи центральних місць у ринковому просторі була запропонована В. Крісталлером (учень А. Вебера). При цьому центральними місцями В. Крісталлер називає економічні центри, які обслуговують товарами і послугами не тільки себе, але і населення своєї округи (зони збуту) [18]. Ця теорія хоч і носить вкрай абстрактний характер, але дозволяє сформулювати загальні уявлення про доцільність розселення на тій чи іншій території.

Створенням загальних теорій, в основі яких лежить перехід від розгляду окремого ізолюваного промислового підприємства до аналізу сукупності взаємопов'язаних підприємств, займалися О. Енґлендер, Г. Рітчл та Т. Паландер. Вони переходять від розгляду окремого та ізолюваного промислового підприємства до аналізу взаємопов'язаних підприємств, об'єднують теорії сільськогосподарського та промислового штандорту. Для цього теоретичного напрямку характерні перехід від мінімізації витрат до максимізації

прибутку і доходів, введення в розгляд змінних цін, ренти, функцій попиту і пропозиції, елементів динаміки.

А. Льюш, спираючись на ідеї Т. Паландера і В. Крісталлера, пропонував розглядати в роботі “Центральні місця Південної Німеччини” теоретичні проблеми розміщення господарства в цілому, в масштабах всієї країни. Особливістю його теорії було те, що визначальним фактором при розміщенні виробництва є максимізація прибутку.

Під впливом робіт А. Льюша, В. Крісталлера та багатьох американських економістів і географів, які займалися проблемами розміщення промисловості, формування збутових зон і транспортних потоків (Е. Гувер, Е. Чемберлін, А. Смітз, Е. Ульман та ін.) [23] У. Айзард сформулював загальну теорію залежності в розміщенні промисловості, формуванні міської мережі, розвитку торгівлі. Так У. Айзард у своїй класичній праці “Методи регіонального аналізу: введення в науку про регіони”, розглядаючи характерні риси економіки будь-якого регіону, зазначав, що специфічний шлях його розвитку подібний заплутаному клубку взаємозалежностей. У цьому клубку переплітаються проблеми народонаселення, забезпеченості ресурсами, розміщення виробництва, місцевих особливостей господарства, розподілу доходів між різними соціальними групами, стан платіжного балансу, ринків збуту, центральних місць і міських конурбацій, адміністративної та політичної організації, інститутів і навіть моральних цінностей, стимулів і соціальних цілей [3]. Вони пов’язані міжрайонними системами міжгалузевих потоків товарів і грошей, переміщень населення, транспортних шляхів і взагалі соціально-культурною взаємодією, включаючи і процеси прийняття рішень.

З розвитком неокласичних теорій регіони починають розглядатися як одиниці виробництва, між якими за допомогою ринкових факторів можна встановити взаємозв’язок і рівновагу. У неокласичних теоріях регіонального економічного зростання слід виділити теорії та моделі Х. Зібберта, Р. Солоу, Дж. Міда, А. Льюїса, Р. Холла, Ч. Джонса. У цих моделях до складу факторів регіонального розвитку входять крім традиційних виробничих і транспортних витрат, такі фактори, як соціальні, політичні та географічні. Інструментом розподілу факторів виробництва переймався ринковий механізм. Так, Р. Холл і Ч. Джонс у своїй моделі, поряд з традиційними факторами економічного зростання – фізичним і людським капіталом, працею, землею, природними ресурсами – дослідили ще й вплив соціальних, інституціональних, політичних факторів, а також географічне положення країни. На їхню думку, соціальна інфраструктура країни (державна та інституційна політика) має значний вплив на економічний розвиток. Але соціально-економічне середовище може і гальмувати економічний розвиток, створювати умови для корупції (розкрадання, хабарництва). Якщо виробник не захищений від крадіжок, то він буде змушений витратити частину своїх коштів на захист від поборів, грабежу. Це фактично подібно додатковому податку на виробництво, що надходить у тіньовий сектор економіки [16].

Разом з розвитком неокласичних теорій широку популярність набирають теорії кумулятивного зростання в контексті державного розвитку регіонів. Слід зазначити, що вони є синтезом неокейнсіанських, інституційних та економіко-географічних моделей. Вони базуються на концепції “взаємної та кумулятивної обумовленості”. Розвиток відбувається в тому чи іншому напрямку процесів, які весь час піддаються впливу імпульсів, що виникають то в одному, то в іншому місці. Однак при цьому вирівнювання регіонів за рівнем економічного розвитку не відбувається, а має місце лише деяке зближення. Недоліком теорії кумулятивного зростання є те, що більшість кумулятивних теорій орієнтована на розвиток великих підприємств і навколишньої інфраструктури через центри зростання або полюси розвитку, не приділяючи при цьому належної уваги впливу людського капіталу і майже повністю нехтується розвиток малих підприємств, які так само грають суттєву роль у соціально-економічному розвитку регіону.

Базовою серед моделей теорії кумулятивного зростання є теорія взаємної і кумулятивної обумовленості Г. Мюрдала [6, с. 565–574]. Відповідно до моделі, спеціалізація і ефект масштабу виробництва з часом можуть збільшити початкові незначні переваги тієї чи іншої території. У результаті переваги певних місцевостей спричиняють прискорення їх розвитку й зростанню відставання відсталіх регіонів. Г. Мюрдаль зробив висновок, що зростання економіки відбувається нерівномірно, а рівні економічного розвитку територій не зближуються. Можливе лише деяке вирівнювання рівнів їх розвитку. Серед теорій кумулятивного зростання особливе місце займає теорія полюсів зростання Ф. Перроу, Ж.-Р. Будвіля, П. Потье, Х. Ласуена, теорія міської агломерації Х. Річардсона [2; 20]. В їх основі лежать ідеї полюсів зростання і уявлення про провідну роль галузевої структури економіки, і в першу чергу лідируючих галузей, які створюють нові товари та послуги. Сформулював цю теорію Ф. Перру [20, с. 60], а в подальшому розвивав її його учень Ж.-Р. Будвіль. Перевагою даної теорії є значне просування на шляху до створення комплексного напрямку в регіональній науці. Суть її – в розгляді нерівності як основного чинника економічного розвитку. Таким чином, полюс зростання можна трактувати як географічну агломерацію економічної активності чи як сукупність міст, які мають комплекси виробництва, які швидко розвиваються [2, с. 26–27].

Ключову роль в осмисленні ролі людського капіталу в той час відіграла теорія соціального капіталу П. Бурдьє. Він одним з перших зробив систематичний аналіз соціального капіталу і визначив його як “агрегацію дійсних або потенційних ресурсів, які пов’язані з включенням в міцні мережані або більш-менш інституціоналізовані відносини взаємних зобов’язань або зізнань”. Так, соціальний капітал може виникнути тоді, коли відносини між людьми спрямовані на полегшення спільних дій. У цьому випадку індивіди отримують певні вигоди від постійної участі в групах з метою створення деякого ресурсу. “Вигода, яка акумулюється завдяки членству в групі, є базисом можливої солідарності” [12]. Надалі цю теорію розвинули такі вчені, як Дж. Колеман, Г. Лоурі, Р. Патнем.

Лібералізація торгівлі та транснаціоналізація виробництва у світі призвели до появи нових швидкозростаючих економік, що значно загостило питання конкуренції. Це знайшло своє відображення в сучасній парадигмі регіонального розвитку, яка характеризується входженням регіону у світові глобальні процеси та посиленням його самостійності, набуттям його в якості самостійного суб'єкта світової економіки через створення умов для розвитку великих мережаних структур, розташованих на визначеній території.

Так, на базі концепції "індустріальних районів" А. Маршалла групою італійських учених на чолі з Дж. Бакаттіні було розроблено теорію італійських промислових округів. У ній наголошувалося на тому, що запорукою становлення та розвитку "промислового округу" є наявність регіональної пропозиції та загального попиту [15, с. 110]. Окрім цього Дж. Бакаттіні в межах даної теорії аналізує інституціональні фактори, які склалися у 1960 – 1970-х рр. на північному сході Італії, а саме: історичні поєднання міської та аграрної структур. І цей особливий тип поєднання індустріалізації не знецінював місцеве соціальне середовище, як зазвичай відбувається зі зростанням великих промислових центрів, а навпаки, стверджувався завдяки їй саме там, де її специфіка "урбанізоване село" була виражена найбільш ярко. Як наголошував Дж. Бакаттіні, в цьому випадку територія є в цій моделі в якості пов'язуючого елемента між соціальною та її виробничою спільністю. Соціальну спільність він розглядав з позиції однорідної системи цінностей, що відображає етику сімейних і сусідських зв'язків та охоплює всі головні аспекти повсякденного життя. Вона підтримується розвинутою системою інститутів і правил, розповсюджуючи та передаючи ці цінності наступним поколінням. Важливу роль поряд з такими інститутами, як ринок, фірма, сім'я, церква і школа, відіграє влада, політичні партії, профспілки та численні асоціації – державні, приватні, економічні, політичні, культурні та благодійні. Усе це згуртовує округ зсередини, завдяки чому він, як правило, має високу здатність асимілювати приїзше населення.

Розглядаючи теорію "потенціалу ринку" Дж. Харріса, можна відзначити, що автор для розвитку того чи іншого регіону акцентує на тому, що підприємці будуть прагнути розміщувати своє виробництво тільки там і тоді, коли будуть мати добрий доступ до ринку [17]. Ступінь доступності ринку збуту він оцінював за допомогою показника "потенціал ринку" – зважена сума купівельної спроможності конкретних регіонів.

У моделі "базового мультиплікатора" регіонального доходу А. Преда досліджував динаміку виробництва [21]. Він вважав, що обсяг експортної бази і частка доходу, що витрачається всередині регіону, повинні бути зростаючими функціями розмірів регіональної економіки. Великий обсяг попиту на внутрішньорегіональному ринку, на думку А. Преда, може зробити вигідним місцеве виробництво товарів, що раніше не вироблялися в даному регіоні. У результаті відбудеться подальше зростання доходу, який спричиняє додаткове збільшення виробництва.

П. Кругман обґрунтував у рамках концепції "нової економічної географії" теорію економії на масштабі: чим більше виробництво, тим менші витрати на одиницю продукції [19, с. 9]. Концепція "нової економічної географії" порушує питання формування агломерацій та умов їх стійкості або нестійкості, представляючи собою синтез ідей теорії поляризації та формалізованого набору інструментів, запозиченого з неокласичної теорії.

У цій концепції П. Кругман показував, що виробник при скороченні виробничих і транспортних витрат максимально концентрує виробництво, розташовуючи його в тому регіоні, де ємність ринку найбільша. Так, виробник гарантує собі мінімально ефективний обсяг реалізації на внутрішньому ринку й одночасно з цим здобуває конкурентну перевагу на зовнішньому ринку. У подальшому разом з П. Кругманом його ідеї активно розвивали такі вчені, як М. Фуджита, Т. Морі, Т. Венайблз й інші.

Розглядаючи наукові роботи Е. Дахмена в контексті становлення кластерної теорії, слід виділити його теорію "про блоки розвитку" [13]. Блоками розвитку він називав тісний взаємозв'язок, обумовлений підтримкою державних і приватних організацій, між виробниками і споживачами продукції, який направлено на розвиток за рахунок набуття знань. Основою соціально-економічного розвитку, згідно з теорією Е. Дахмена, є те, що розвиток однієї галузі забезпечує прогрес і розвиток іншої, а загалом і всієї економіки.

На початку 1990-х рр. у США було розроблено концепцію галузевих і регіональних кластерів М. Портера [20] і М. Енрайта [21, с. 80]. Вивчаючи конкурентноспроможність компаній, галузей, країн і регіонів, вони виявили, що великі конкурентноспроможні компанії здатні формувати конкурентноспроможні галузі, а останні розміщуються поєднаннями, кластерами в певних районах. І за останні 20 років кластерна політика стала одним з найбільш поширених механізмів реалізації державної економічної політики в розвинених країнах. На відміну від традиційної промислової політики, де як об'єкт вибирається певна галузь економіки або декілька крупних компаній, кластерна політика проводиться по відношенню до груп в основному малих і середніх підприємств із суміжних підгалузей економіки, пов'язаних один з одним товарно-виробничими та інформаційними потоками і часто географічно сконцентрованих у просторі. Таким чином, кластерна політика поєднує в собі міжгалузевий і територіальний підходи.

Одним із найголовніших надбань М. Портера можна вважати побудову ромба конкурентних переваг, за допомогою якого він визначив, що найсприятливіші умови для підвищення конкурентноздатності продукції створюються там, де є географічно близькі взаємозалежні компанії та пов'язані з ними організації, які спільно діють у певній сфері, та надав їм назву кластеру [7]. Географічна близькість компаній, які входять до кластеру, обумовлює більш низькі витрати виробництва за рахунок використання спільної наукової й

технологічної інфраструктури. Саме це дало змогу М. Портеру визначити пріоритети кластерної форми територіальної організації в підвищенні соціально-економічного розвитку регіону й країні у цілому.

М. Енрайт у своїх дослідженнях конкретних кластерів прийшов до висновку, що формування конкурентних переваг країн відбувається не на національному рівні, а на регіональному. Результатом дослідження стали сформульована М. Енрайтом теорія регіональних кластерів [14]. Він припустив, що якщо конкурентні переваги країни формуються на регіональному рівні, то саме регіональні кластери повинні стати конкретними об'єктами проведення кластерної політики. А конкретними чинниками посилення позицій кластерних утворень є чотири сторони ромба конкурентних переваг, визначених М. Портером.

Важливу роль у подальшому становленні кластерних принципів організації соціально-економічного розвитку регіону, на нашу думку, відіграла теорія трансакційних витрат Р. Коуза. Теорія трансакційних витрат допомогла пояснити не тільки існування фірми, але також її розмір, можливості та внутрішню організацію. Коуз визначив, що фірми і ринки є альтернативними інституційними структурами управління трансакціями. Фірма замінює ринок тоді, коли трансакційні витрати внутрішньої організації відносно нижчі, ніж на ринку. У цьому сенсі стійкі межі залежать не тільки від технології, але також від витрат і вигод різних організаційних альтернатив [4]. Теорія трансакційних витрат Коуза підкреслює, що вертикальна координація може бути ефективним засобом захисту специфічних інвестиційних відносин або пом'якшення потенційних конфліктів в умовах неповних контрактів, сприяючи подальшому розвитку фірми, аналізу її внутрішньої координації та мотивації. Таким чином, теорія трансакційних витрат Р. Коуза, поряд з неокласичною теорією, найбільш застосовна до пояснення синергетичного ефекту та оцінки ефективності кластерного розвитку.

У роботах С. Розенфельда, які пов'язані з кластерним соціально-економічним розвитком, доводиться, що кластерний синергетичний ефект виникає через географічну обмежену концентрацію подібних, пов'язаних або додаткових компаній, з активними каналами для ділових угод, інфраструктурою, трудовим ринком і послугами, які можуть отримати як вигоду від загальних можливостей, так і загальні ризики [22]. Він відводить у становленні та функціонуванні кластерів особливу роль соціальних взаємодій і сталого співробітництва. Без активних каналів зв'язку навіть критична маса споріднених фірм не є локальною виробничою або соціальною системою, і тому не функціонує як кластер.

Економічна криза довела, що сучасні теорії розвитку потребують переосмислення та доопрацювання. На даний момент як наука з державного управління, так і економічна наука розвиваються в напрямку формування комплексного, системного підходу, враховуючи багатоманітність факторів впливу на соціально-економічний розвиток країни. Діяльність суб'єктів цього процесу здійснюється у визначених спільнотах людей, які розташовані у визначених місцях (райони, міста, регіони, країни). На жаль, сучасні теорії розвитку розглядають ці місця фрагментарно. Вони або звужують його до місця-контейнеру, або фокусуються на тих чи інших специфічних його елементах. Комплексний і системний підходи до дослідження суб'єктів цього процесу потребує більш глибокого дослідження впливу соціально-економічного простору на процеси сталого розвитку. А це можливо тільки за умов розгляду державного управління крізь призму соціально-економічного простору. І цей простір слід розглядати не лише як середовище існування економічних агентів чи як фактор збільшення обсягу валового продукту, а й як об'єкт управління. Тому необхідні подальші дослідження в напрямку теоретичного обґрунтування нових підходів до управління соціально-економічним простором і сталим розвитком держави.

Таким чином, аналіз теорій і моделей соціально-економічного розвитку регіонів показує всю велику кількість існуючих теорій, що характерно вони створювалися в конкретній країні за конкретних умов місця і часу, враховуючи рівень соціально-економічних відносин у тій чи іншій країні. Це дає підставу стверджувати, що пряме копіювання іноземного досвіду та теорій і моделей соціально-економічного розвитку на наші реалії неможливо. На, нашу думку, сьогодні використання комбінованої моделі соціально-економічного розвитку є єдиним можливим варіантом, якщо будуть враховані неокласичні теорії, теорії "полюсів зростання", кумулятивні, кластерні та інші теорії розвитку з використанням вітчизняного досвіду побудови територіальних комплексів, мають шанс досягти мети, а саме сталого соціально-економічного розвитку країни.

Література:

1. Вебер А. Теория размещения промышленности / А. Вебер. – М., 1926.
2. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики : [учеб. для вузов] / А. Г. Гранберг. – 2-е изд. – М. : ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
3. Изгард У. Методы регионального анализа / У. Изгард [пер. с англ. В. М. Гохмана, Ю. Г. Липец, С. Н. Тагера]. – М. : Прогресс, 1966. – 660 с.
4. Коуз Р. Институциональная структура производства / Р. Коуз // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков ; ред. Г. Г. Фетисов ; Всемирное признание : [лекции нобелевских лауреатов] : в 2 кн. – М. : Мысль, 2004. – Кн. 1. – С. 676–687.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. [пер. с англ.] / А. Маршалл. – М., 1993. – Т. 1–3.
6. Мюрдаль Г. Современные проблемы "третьего мира". Драма Азии / / Г. Мюрдаль ; [пер. с англ.] ; общ. ред. д.э.н., проф. Р. А. Ульяновского. – М. : Прогресс, 1972. – 767 с.
7. Портер М. Конкуренция / М. Портер; [пер. з англ.]. – М, 2005. – 608 с.

8. Соколенко С. И. О кластеризации в странах ОЧИС / С. И. Соколенко // Деловой вестник. – 2007. – № 12 (163). – С. 21.
9. Соколенко С. И. Інноваційні кластери – механізм підвищення конкурентоспроможності регіону / С. И. Соколенко. – Режим доступу : <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/innovacijny-klastery-mexanyzmpidvyshhennya-konkurentospromozhnosti-regionu>
10. Тюнен Й. Г. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике / Й. Г. Тюнен ; [пер. Е. А. Торнеус] ; под ред. проф. А. А. Рыбникова. – М. : Экономическая жизнь, 1926. – 326 с.
11. Федоренко В. Г. Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 6–9.
12. Bourdieu P. The Social Space and the Genesis of Groups / P. Bourdieu // Social Science Information. – 1985. – Vol. 14. – № 6. – P. 723–744.
13. Dahmen E. Development Blocks in Industrial Economics / E. Dahmen // Industrial Dynamics: Technological, Organizational and Structural Change in Industrial and Firms ; [edited by B. Carlsson. Boston and Dordrecht], 1989. – P. 109–121.
14. Enright M. J. Why Clusters are the Way to Win the Game? / M. J. Enright // World Link. – 1992. – No.5, July/August. – P. 24–25.
15. Industrial districts and Inter-firm Cooperation in Italy / Edited by R. Pyce, G. Becattini and W. Sengenberger. Geneva: ILO, 1991. – 237 p.
16. Hall R. Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others? / R. Hall, Ch. Jones // Quarterly Journal of Economics, 1999. – Vol. CXIV. – P. 83–116.
17. Harris G. D. The market as a factor in the localization of production / G. D. Harris // Annals of the Association of American Geographers. – 1954. – Vol. 44.
18. Kristaller W. Zentrale Orte Suddeutschlands / W. Iena Kristaller, 1933.
19. Krugman P. Geography and Trade / P. Krugman. – Cambridge MA. – London : MIT Press, 1991. – 142 p.
20. Perroux F. Multinational Investments and the Analysis of Development and Integration Poles / F. Perroux // Economies et societies. – 1973. – № 5–6. – P. 838.
21. Pred A. R. The Spatial Dynamics of U.S. Urban-Industrial Growth 1800-1914 / A. R. Pred. – Cambridge : MIT Press, 1966. – P. 225.
22. Rosenfeld S. A. Bringing business clusters into the mainstream of economic development / S. A. Rosenfeld // European planning studies. 1997. № 5. – P. 3–23.
23. http://ru.wikipedia.org/wiki/Айзард_Уолтер

Надійшла до редколегії 10.12.2010 р.